Noorte elukäik peegeldub nende väärtustes ja identiteedis[1]

ANDU RÄMMER
PhD, TÜ Narva kolledži ühiskonnateaduste lektoraadi noorteuuringute kaasprofessor

Kuna väärtustega tähistatakse stabiilseid ja püsivaid arusaamu ja põhimõtteid, mis juhivad inimtegevust (Rämmer 2019), annab väärtuste uurimine vajalikke teadmisi mitte ainult neid kujundanud tegurite kohta, vaid võimaldab ka sedasama inimtegevust prognoosida. Noorte väärtuste uurimisele pööratakse tähelepanu suuresti sellepärast, et ühiskonda haaravate väärtuste muutusi täheldatakse esmalt just täiskasvanute maailma sotsialiseeruvatel noortel.

Üksmeelsetel väärtustel on tähtis roll ühiskondliku stabiilsuse ja harmoonia tagamisel. Üksmeelsed väärtused on ühiskondlikuks liimiks, mis ei loo mitte ainult solidaarsustunnet mõttekaaslastega, vaid on aluseks ka suhtlemisele teiste inimestega (Rämmer 2019).

VÄÄRTUSTE OLEMUS

Enesestmõistetavaks peetavate arusaamadena tagavad väärtused ühiskonnas valitseva kultuurireeglistiku säilimise (Basáñez 2016; Howarth 2011). Realo (2013) toonitab, et väärtused väljendavad kultuuriruumis väljakujunenud ideaale ja jagatud arusaamu sellest, mida heaks ja mida halvaks pidada. Väärtusi väljendavad kultuuriruumile iseloomulikud uskumused, sümbolid, normid ja käitumisviisid. Väärtuste alusel on sageli ka erinevaid kultuure (nt Hofstede jt 2010) omavahel võrreldud. Kultuuris domineerivad väärtused ühelt poolt vormivad ning teisalt ka legitimeerivad inimeste ja gruppide suhtumisi, harjumusi, eesmärke ja tegevust. Kultuuriruumis kesksed väärtused kujundavad inimeste igapäevast elukorraldust ning ühiskonna institutsioonide tegevust. Sellisena kujutab kultuur endast normide ja keeldude süsteemi, seda võib lihtsustatult määratleda ka sotsiaalse tegevuse kirjutamata reeglitena. Kultuuri keskmes olevad väärtused arenevad ja muutuvad ajas, kui ühiskonnas tuleb muutuvas ajas leida uusi lahendusi olulistele inimtegevust korraldavatele põhimõttelistele probleemidele ja küsimustele.

Väärtuste olemust põhjalikult uurinud Smithi ja Schwartzi (1997) sõnul pole väärtused kiretud, objektiivsed uskumused, vaid need on emotsionaalselt laetud, kujutavad endast ihaldatud eesmärke või nendeni jõudmiseks heaks kiidetud viise, need on situatsiooniülesed, juhivad nii

[1] Eelretsenseeritud artikkel.

käitumise ja sündmuste valikuid kui ka neile antavaid hinnanguid ning on struktureeritud tähtsuse järgi.

NOORTE VÄÄRTUSI KUJUNDAVAD TEGURID

Väärtuste uurijad (Basáñez 2016; Hofstede jt 2010; Rezsohazy 2001) on seisukohal, et inimese väärtussüsteem kujuneb välja igapäevasesse elukeskkonda ja laiemasse ühiskonda sotsialiseerumise käigus noores eas. Muutused ühiskonnas domineerivates väärtustes toimuvad stabiilsetes oludes järkjärgulise kohanemisena keskkonna muutustega, kuid traumeerivate sotsiaalsete sündmuste tagajärjel võib toimuda ka kiireid murrangulisi muutusi. Näiteks tõusis pärast Nõukogude Liidu lagunemist noorte hulgas tööväärtuste seas sissetulekute ja karjäärivõimaluste väärtustamine (Saarniit 2000). Kuid seni, kuni väärtused osutuvad edukaks suunanäitajaks, neid kahtluse alla ei seata.

Basáñezi järgi kujundavad noore väärtusi esmalt kodukeskkond ja kool ning hilisemal eluteel üha enam religioon, meedia, poliitikad ja seadused.

Ühiste sotsialiseerumiskogemuste tõttu on samasse põlvkonda kuulujatel suur tõenäosus samasuguste väärtushinnangute väljakujunemiseks (Rezsohazy 2001). Väärtuseelistuste väljakujunemine hõlmab erinevaid individuaalseid, sotsiaalseid ja kultuurilisi tegureid.

Basáñezi (2016) järgi kujundavad noore väärtusi esmalt kodukeskkond ja kool ning hilisemal eluteel üha enam religioon, meedia, poliitikad ja seadused. Neist neli esimest mõjutavad tugevasti just sotsialiseerumist, ülejäänud kaks mängivad tähtsat rolli täiskasvanueas. Kõigi nende tegurite mõju on kujundanud kultuurikeskkond.

Kuigi tema sõnul on vanemad olulised ideede, veendumuste, arusaamade, hoiakute ja väärtuste edasiandjad ja juurutajad, kujundavad nende poolt edasi antavat tugevalt ka igapäevased perekonna elutingimused. Kui need muutuvad, teisenevad ka kodukeskkonnas domineerivad väärtused. Perekonna mõju kandub edasi seal omandatud identiteedi kaudu, millele noor toetub nii koolis või naabruskonnas eakaaslaste gruppi sobitumisel kui ka populaarse spordimeeskonna, bändi või partei kohta seisukoha võtmisel.

Kodu järel on järgmiseks väärtuste edasiandmise ja kujundamise kohaks kool. Lisaks täiskasvanueluks vajalike teadmiste ja sotsiaalsete oskuste omandamisele annavad koolid edasi ka ühiskondlikke väärtusi.

Unustada ei tasu ka religioonide mõju – kuigi kaasaegsed ühiskonnad on ilmalikud, on neis domineerivaid väärtusi kujundanud pühakirja tõlgendamine ja rakendamine.

Erinevalt jäikadest religioonidest on meedia paindlik ja kiiresti kohanduv. Lugejate, kuulajate ja vaatajate ligimeelitamiseks püütakse enamiku maitsele meeldida. Basáñezi (2016) sõnul leiab kultuuriline ja ideoloogiline võidukäik siiski aset pigem meelelahutuse kui uudiste edastamise kaudu: näiteks seebiooperite kaudu edastatakse kogu maailmas alateadlikke tervist, haridust ja kodanikukultuuri puudutavaid sõnumeid. Tohutu mõjujõud on isegi lihtsas televisioonipildi edastamises, mis projitseerib selgelt läänelikke väärtusi kogu maailmas. Basáñez (2016: 167) illustreerib oma seisukohti kultuurilisest domineerimisest Toyotomi Hideyoshi ja hispaania kapteni dialoogiga, mis viis 1597. aastal kristlaste Jaapanist väljaajamiseni. Hideyoshi küsib, kuidas on võimalik, et Hispaania, mis on

nii väike, kontrollib nii suuri territooriume. Kapten vastas, et „[—] Tema Kõrgus Katoliku Majesteet saatis kõigepealt meie preestrid elanikkonda ristima ja seejärel aitasid uude usku pöördunud Hispaania vägesid nende vallutamisel“.

Suuri muutusi on võimalik poliitikavahendite abil suhteliselt lühikese aja jooksul saavutada vaid siis, kui neid soodustavad ainulaadsed ajaloolised asjaolud. Basáñez märgib, et mida jäigem ja dogmaatilisem on õigussüsteem, seda raskemini väärtused muutuvad, kuid paindlikkus ja pragmaatilisus soodustavad seda. Tema sõnul on saavutamist väärtustavad kultuurid (nagu Eesti) paindlikumad ning lugupidamist väärtustavad kultuurid (nagu Venemaa) jäigemad.

Varasemad eestlaste ja venelaste väärtuste analüüsid (Rämmer 2023) on toonud välja erinevused eneseupitamise – eneseületamise alusväärtuste dimensioonis. Venekeelsed vastajad olid oluliselt rohkem eneseupitamisele orienteeritud, sest nad väärtustasid eestikeelsetest noortest oluliselt kõrgemalt mõlemaid eneseupitamise orientatsiooni aluseks olevaid alusväärtusi – võimu ja saavutamist. Samalaadsed erinevused ilmnesid ka vene- ja eestikeelsete Eestis elavate noorte väärtustes. Venemaa noored olid eneseupitamisele orienteeritud tugevamini kui Eestis elavad venekeelsed noored, kes omakorda väärtustasid eneseupitamist eestlastest tugevamini.

Noorus on ka identiteedi kujunemise seisukohalt oluline eluetapp. Augoustinos jt (2006) märgivad, et sotsiaalse tegevuse paremaks mõistmiseks on kasulik eristada sotsiaalset identiteeti personaalsest identiteedist. Personaalne identiteet viitab nendele omadustele ja tunnustele, mida me näeme endas, mis on puhtakujuliselt individuaalsed. Sotsiaalne identiteet on osa indiviidi enesekontseptsioonist, mis tuleneb tema teadmisest oma kuuluvusest sotsiaalsesse gruppi (või gruppidesse) koos selle kuuluvuse väärtuse ja emotsionaalse tähendusega (Tajfel 1981:255). Igaüks meist on sündides leidnud end sellistest kollektiivsetest reaalsustest nagu kultuurid või sotsiaalsed grupid ja rahvuslikud rühmad, millega me end samastame (Marková 2007).

VÄÄRTUSTE MUUTUSED ÜHISKONNAS

Basáñezi käsitlus toetab Ingleharti (2018) sotsialiseerumise hüpoteesi, mille kohaselt kujunevad väärtused välja noorel põlvkonnal sotsialiseerumise käigus ja seda mõjutavad tugevalt ajastu ühiskondlikud olud. Inglehart täiendab väärtuste muutumist nappuse hüpoteesiga, mis väidab, et kuigi inimesed hindavad vabadust ja autonoomiat, tuleb majandusliku kitsikuse tingimustes inimestel enda materiaalse ja füüsilise turvalisuse tagamiseks tegelda eelkõige enda toimetulekuga. Kuid majandusliku heaolu kasvades suureneb postmaterialistlike ja eneseväljenduslike väärtuste olulisus. Postmaterialistlikes ühiskondades juba mitu põlvkonda harjunud toimetulekut enesestmõistetavaks pidama ja nende liikmed ei ole enam huvitatud selle nimel pingutamisest. Postmaterialistlikke väärtusi omaksvõtnute osakaal on Eestist kõrgem Põhja- ja Lääne-Euroopa heaoluühiskondades. Ingleharti loodud postmaterialismi indeks näitab inimeste suhtumist ühiskonna arengut puudutavatesse küsimustesse. Postmaterialistid leiavad, et oluline on sõnavabaduse kaitsmine ja võimalus rääkida kaasa tähtsates riigiasjades. Kui aga riigis korra säilitamine ja võitlus hinnatõusu vastu kaaluvad need üles, siis prevaleerivad materialistlikud väärtused. Postmateriaalsete ja materiaalsete eelistuste kombinatsioonid jäävad kahe suundumuse vahepeale.

Ester jt (2006) toovad välja, sageli tuuakse ka tööväärtuste juures välja kaks erinevatel motivaatoritel baseeruvat gruppi. Tavapäraseid tööväärtusi käsitletakse instrumentaalsetena, sest need vahendavad tööga seotud tasude ja hüvede (näiteks sissetulekud, karjäärivõimalused, töökoha kindlus) tähtsust. Tavapäraseid ehk

instrumentaalseid tööväärtusi nimetatakse ka vahendväärtusteks, sest need kujutavad endast tööga seotud tasude ja hüvede (näiteks sissetulek, karjäärivõimalused, töökoha kindlus) väärtustamist. Sellistena on need sarnased Ingleharti teooria toimetulekuväärtustega. Eneseväljenduslikele väärtustele on väga lähedased ekspressiivsed tööväärtused, mis puudutavad töö soovitud sisu (võimalus tegelda meeldiva alaga ja pideva enesetäiendamisega ning kasutada oma võimeid).

Ingleharti (2018) teoorias on eneseväljenduslike väärtuste seas olulisel kohal usaldus, mis kujutab endast hinnangut või hoiakut teiste inimeste või institutsioonide usaldusväärsuse suhtes (Realo 2013). Institutsiooniline usaldus näitab, mil

Postmaterialistid leiavad, et oluline on sõnavabaduse kaitsmine ja võimalus rääkida kaasa tähtsates riigiasjades.

määral inimesed usaldavad konkreetseid poliitilisi (näiteks parlament, politsei või kohtusüsteem) või mittepoliitilisi (näiteks pangad või eraettevõtlus) institutsioone. Sellisena on institutsiooniline usaldus asjakohaseks valitsuse poliitikate ja programmide indikaatoriks. Institutsionaalse usaldusega seonduvad tihedalt ka hinnangud nende poliitilisele ja majanduslikule tulemuslikkusele ehk sooritusele. Seega võib öelda, et sooritushinnangutes väljendub rahulolu institutsioonide toimimisega (Miller ja Listhaug 1999).

ANALÜÜSIS KASUTATUD ANDMED

Käesolev artikkel põhineb kolme küsitlusuuringu andmete analüüsil. Suuremas osas on tegemist 2021. aasta 10. juunist 20. juulini läbi viidud esindusliku veebiküsitluse käigus kogutud internetiühendusega 14–26-aastaste Balti riikide noorte hinnangute analüüsiga (Kaprāns jt 2022). Eestis ja Lätis oli riigikeelse ankeedi kõrval kasutusel ka venekeelne küsimustik. Lisaks on analüüsitud 2018. aastal tehtud esinduslikus Euroopa väärtusuuringus osalenud 18–26-aastaste noorte väärtushinnanguid. Mõningaid aspekte neist tulemustest on võrreldud 2023. aasta kevadel gümnaasiumi 11. klassides ja üliõpilaste seas läbi viidud küsitluse esialgsete tulemustega. Noorte eestimaalaste hinnangutes pöörame erilist tähelepanu vastamise keelele, sest väärtuste kujunemisel mängib olulist rolli kultuuriruumi keskne keel, milles toimub inimestevaheline kommunikatsioon. Seega ei ole tegemist rahvuste võrdlemisega, sest eesti keelt valdavate, kuid end venelastena defineerivatel respondentidel oli võimalus vastata eestikeelsele küsimustikule.

TUGEV PÕHJAMAA IDENTITEET

Ajaloolistel põhjustel asub Eesti erinevate kultuuriruumide lõikepunktis. Ühelt poolt on meie kultuuriruumi pikalt vorminud Kesk-Euroopa kultuuriruum Lutheri õpetuse kaudu, teiselt poolt oleme puutunud kokku Ida-Euroopa bütsantsliku traditsiooniga ja ainuüksi geograafilise läheduse tõttu Skandinaavia maadele oleme olnud avatud Põhja-Euroopa maadest tulevatele mõjudele.

Baltimaade noorsoouuringust selgus, et kui 36 protsenti Leedu noortest leidis, et nende maa paikneb geograafiliselt nii Kesk- kui Ida-Euroopas ja 29 protsenti neist paigutas end Põhja-Euroopasse, oli lätlaste ja eriti eestlaste geograafiline identiteet mõnevõrra erinev. 40 protsenti Lätis ja 58 protsenti Eestis elavatest noortest leidis, et nende kodumaa asub Põhja-Euroopas ning 33 protsenti Läti ja 36 protsenti Eesti noortest arvas end Ida-Euroopasse kuuluvat. Oma maad pidas Kesk-Euroopasse kuuluvaks vaid 14 protsenti noortest lätimaalastest ja üheksa protsenti eestimaalastest. Vastamise keele

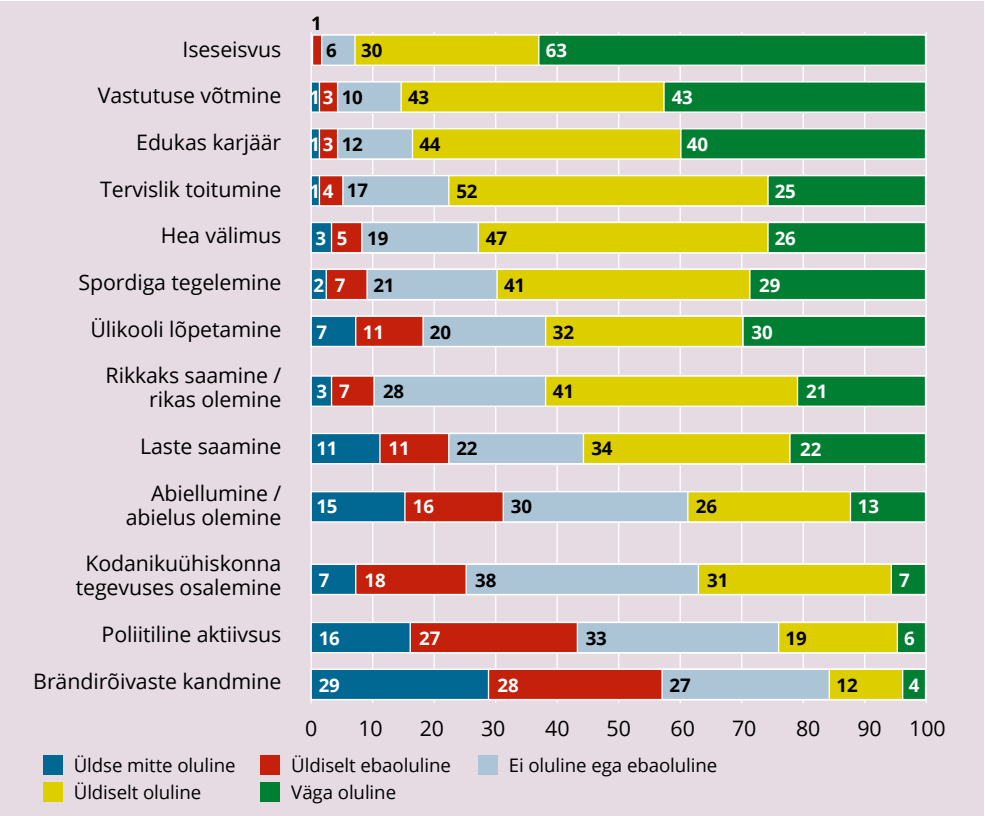

JOONIS 1. Noorte arvamused ja hoiakud, protsentides.

Allikas: Baltimaade noorte väärtusuuring 2021

lõikes ilmnesid olulised erinevused vaid Põhja-Euroopaga identifitseerumise osas: 42 protsenti lätikeelsetest ja 30 protsenti Lätis elavatest venekeelsetest vastajatest pidas end põhjaeurooplasteks ning meil oli selliseid vastajaid eestikeelsete respondentide seas 59 protsenti ja venekeelsete uuringus osalenute seas 45 protsenti. Siinkohal tuleb veel kord rõhutada, et tegemist pole mitte põlisrahva ja vene rahvusest noorte hinnangute võrdlusega, vaid uuringus võisid eestikeelse ankeedi täita ka riigikeelt vabalt valdavad vene noored. Kuid siin tuleb silmas pidada, et keelel baseerub suuresti ka kultuuriruum ehk siis näiteks võivad venekeelsed vastajad kujundada suurema tõenäosusega oma arusaamu eelkõige venekeelse meedia põhjal.

NOORTE VAATED ÜHISKONNAELULE

Euroopa väärtusuuringu 2018. aasta küsitluse tulemused osutavad eneseväljenduslike väärtuste tähtsuse tõusule võrreldes varasemate Eestis läbi viidud analüüsidega (Rämmer 2017). Meil elavate noorte seas oli materialismi väärtustajaid (tähtsustavad riigis korra säilitamist ja võitlust hinnatõusuga) seitse protsenti ning postmaterialismi väärtustajaid (tähtsustavad sõnavabaduse kaitsmist ja võimalust rääkida kaasa tähtsates riigiasjades) 15 protsenti ehk poole rohkem kui materialiste. Naabermaades oli materialiste uuringus osalenutest Soomes seitse protsenti, Rootsis kaks, Leedus 23 ja Venemaal 38 protsenti. Eestis oli materialistlike väärtuste tähtsustajaid eestikeelsete vastajate seas seitse protsenti ja venekeelsete noorte

hulgas kümme protsenti. Postmaterialiste oli Eestis 15 protsenti, Soomes 33, Rootsis 40, Leedus kümme ning Venemaal kuus protsenti. Siingi lahknesid Eestis elavate noorte väärtushinnangud: postmaterialismi väärtustajaid oli eestikeelsete noorte seas 18 protsenti ning nende venekeelsete eakaaslaste seas vaid viis protsenti. Näeme, et rohkem materialiste ja vähem postmaterialiste pole mitte ainult endistes sotsialismimaades, vaid erinevused ilmnesid ka Eesti-siseselt. Need tulemused kinnitavad Ingleharti tõdemust kommunistliku ülemvõimu all elamise mõjust ühiskonna väärtussüsteemile (Inglehart 2006).

2021. aasta Balti riikide noorte väärtusuuringus uuriti suhtumist olulistesse küsimustesse, mille lahendamisega tuleb noortel üleminekul täiskasvanuikka tegeleda. Vastajatel paluti hinnata 13 probleemi tähtsust nende jaoks (joonis 1). Faktoranalüüsi käigus tuvastati neli põhiväärtuste orientatsiooni, mis esindavad noorte püüdlusi soovitud eesmärkide poole: sotsiaalne tunnustamine (ülikooli lõpetamine, edukas karjäär, rikkaks saamine ja rikkaks olemine, hea välimus, brändirõivaste kandmine), individuaalne areng (vastutuse võtmine, iseseisvus, tervislik toitumine, sportimine), poliitiline ja kodanikuaktiivsus (aktiivsus poliitikas, osalemine kodanikualgatustes) ning pere loomisega seotud väärtused (abiellumine ja abielu sõlmimine, laste saamine). Analüüsides lähemalt hinnangute aluseks olevaid väärtusi, ilmnevad erinevused eesti- ja venekeelsete noorte väärtushinnangutes.

Ei ole üllatav, et Eestimaa noored püüdlevad tänapäeval kõige enam individuaalse arengu ja sotsiaalse tunnustuse poole, olles täielikult omaks võtnud kaasaegse avatud konkurentsiühiskonna nõuded ja väljakutsed. Kõige olulisemaks peeti üleminekul täiskasvanuikka asetleidvate arenguvõimalustega seotud teemasid. Enim ihaldatud eesmärkideks olid iseseisvumine ja vastutuse võtmine, mida pidas üldiselt või väga oluliseks ligikaudu üheksa vastajat kümnest. Iseseisvumine võib noortele oluline olla mitmel põhjusel. Ühelt poolt soovivad noored vabaneda vanemate eestkoste alt ja teiselt poolt saavutada kontrolli enda elu üle. Vastutuse võtmine omakorda võimaldab ise oma elu korraldavaid otsuseid langetama õppides varakult iseseisvuda. Peaaegu sama oluliseks peeti võrdväärselt kõigi vastajate seas ka edukat karjääri. Edukas karjäär loob võimalused ennast arendada ja silmaringi laiendada. Samuti annab karjäär noorele paremad rahalised võimalused elus hakkama saamiseks, mis võimaldab soovitud elustiili saavutada. Noored mõistavad, et ülikooli diplom sillutab teed edukale karjäärile, mis võimaldab saada oma alal professionaaliks. Suuresti kujundab hea välimuse tähtsustamist sotsiaalmeedia kaudu ühiskond, mis annab noortele ette ihaldusväärsed ideaalid, millega sarnanemine on edu alus. Ka sõbrad panevad noori rohkem oma välimuse peale mõtlema. Ideaalidega sarnanemine võimaldab vältida alaväärsesse positsiooni sattumist ja kiusamise objektiks saamist. Samuti on hea ja hoolitsetud välimusega lihtsam suhtlemispartnereid leida. Võib öelda, et hea välimus annab ka enesekindluse.

Tervisliku toitumise (77%) ja sportimise (70%) tähtsus näitab, et lisaks edukusele hinnatakse tervislikku eluviisi. Üle poole (62%) peab materiaalse heaolu suurendamist enam-vähem oluliseks eesmärgiks. Brändirõivaste kandmine ei ole enam nii oluline kui sotsialismiperioodijärgsele, praeguste noorte vanemate põlvkonnale, kui see oli staatuse sümbol; selles uuringus oli see kõige vähem ihaldatud eesmärk. Seega näib, et eneseväljenduslikud eesmärgid individuaalse arengu ja edukuse osas kaaluvad üles võimalikud materiaalsed hüved.

Eestikeelsed respondendid on järjekindlamalt vastutuse võtmisele orienteeritud kui nende venekeelsed kaasmaalased. Samuti omistavad nad rohkem tähtsust tervislikule toitumisele. Mis puutub

soolistesse erinevustesse, siis naised hindavad meestest kõrgemalt iseseisvust, vastutuse võtmist, ülikooli lõpetamist, head välimust ja laste saamist, mis näitab, et nad soovivad olla kaasaegsed ja iseseisvad naised, hinnates kõrgemalt iseseisvalt hakkama saamist ja selle eest vastutamist. Noormehed seevastu pidasid sportimist ja raha teenimist ning poliitilist aktiivsust tähtsamaks kui noored naised.

Perekonna loomisega seotud väärtused ei ole selged – kuigi 56 protsenti kõigist vastanutest pidas laste saamist oluliseks, toetasid vähem kui pooled neist abielu kui olulist eesmärki, mille poole püüelda. Nii laste saamine kui abiellumine olid tähtsamad venekeelsetele noortele kui nende eestikeelsetele kaasmaalastele. Neiud tähtsustasid laste saamist noormeestest küll veidi kõrgemalt, kuid hinnangutevahelised erinevused polnud kuigi suured.

Uuringus osalejad ei pidanud sotsiaalset ja poliitilist aktiivsust enda jaoks eriti oluliseks. Vaid kolmandik neist leidis, et kodanikuühiskonna tegevuses osalemine on oluline, ja vaid iga neljas neist pidas poliitilist aktiivsust rohkem või vähem oluliseks. Venekeelsete vastajate kodanikuaktiivsus (21%) on nende eestikeelsete eakaaslaste omast (41%) madalam. Noored mehed pidasid nii poliitikas kui ka kodanikuühiskonna tegevuses osalemist olulisemaks kui noored naised.

TÖÖ TÄHTSUS

Eeltoodu valguses on huvitav vaadata, milliseid tegureid peeti töö leidmisel rohkem või vähem olulisteks. Võrdväärselt kõige tähtsamateks (77%) hinnati hariduse ja erialateadmiste olemasolu, 61 protsenti vastajatest pidas oluliseks tuttavate (eelkõige sõprade ja sugulaste) rolli ning veidi üle kolmandiku tähtsustas sidemeid võimul olevate isikutega ning sama suur osa uuritutest ka välismaal omandatud haridust või töökogemust. Iga kümnes oli rohkem või vähem veendunud mõnda erakonda kuulumise tähtsuses. Eestikeelsed noored pidasid oma venekeelsetest kaasmaalastest olulisemaks nii erialateadmiste vajalikkust kui ka tutvusi. Viimaste arvates aga mängivad omakorda suuremat rolli välismaal omandatud haridus või töökogemus ja erakonda kuulumine.

Kuigi 2021. aasta Balti riikide noorsoouuringus tööväärtusi ei uuritud, annab värske koolinoorte uuring võimaluse võrrelda olulisemaid tööväärtusi varasemate uuringute (Lamesoo ja Ader 2017, Rämmer ja Titma 2002) tulemustega. Rahvusvaheliselt võrreldavad andmed näitavad, et töö valiku juures väärtustatakse niisugust instrumentaalset eesmärki nagu suur sissetulek just vaesemates ühiskondades (Täht jt 2023: 69). Kui vanemate põlvkondade väärtusi on kujundanud traumeerivad ühiskondlikud sündmused (Rämmer 2017), siis heaolu suurenemise ajal sotsialiseerunud noorte seas on nõukogudejärgse aja alguses kõrgemalt väärtustama hakatud materiaalsete hüvede ja karjääriredelil tõusmise võimaluste ning töökohakindluse (vt Saarniit 2000) asemel tõusnud eneseväljenduslike väärtuste tähtsus.

Tervisliku toitumise (77%) ja sportimise (70%) tähtsus näitab, et lisaks edukusele hinnatakse ka tervislikku eluviisi.

Kui nõukogude ajal sotsialiseerunute põlvkonda, kelle väärtused olid kujunenud välja üha kiiremini stagneeruva nõukogude aja lõpuaastatel, võib lugeda X-põlvkonnaks (Helend-Aaviku 2016) ja 2016. aasta gümnaasiumiõpilased võiks kuuluda Y-põlvkonna hulka, siis 2023. aasta uuringus osalenud noori võib lugeda Howe'i ja Straussi (2000) käsitluse järgi Z-põlvkonna hulka. Jooniselt 2 näeme, et nõukogude aja järgsel perioodil

pole tõusnud mitte ainult selle alguses Saarniidu (2000) kirjeldatud noorte väärtusteadvuse pragmatiseerumise käigus tõusnud instrumentaalsete tööväärtuste (palk, töökoha kindlus, karjäärivõimalused) tähtsus, vaid selle järel on jätkunud ka Rämmeri (2009, 2018) täheldatud eneseväljenduslike väärtuste tähtsuse tõus.

Kõrvutades neid tulemusi värskete küsitlustulemustega, näeme, et valdavalt venekeelsetest vastajatest koosnevasse valimisse kuuluvad noored hindavad eneseväljenduslikke väärtusi ja ametialase karjääri võimalusi varasemast madalamalt, kuid väärtustavad sissetulekuid ja töökoha kindlust kõrgemalt. Sellal kui eneseväljenduslikes väärtustes vastamise keele lõikes statistiliselt olulisi erinevusi ei ilmnenud, tõi sõltumatute rühmade t-test välja, et venekeelsed noored väärtustasid oma eestikeelsetest kaasmaalastest töö juures kõrgemalt sellega kaasnevaid häid teenimisvõimalusi ja kindla töökoha olemasolu. Instrumentaalsetele tööväärtustele omistatud kõrget tähtsust võib selgitada venekeelsete inimeste raskema sotsiaalmajandusliku olukorraga (Melesk ja Masso 2020: 5). Eelnevad uuringud (Rämmer jt 2023) näitavad, et instrumentaalsete tööväärtuste tähtsustamisega seostub ka rahulolematus Eesti elu- ja töökeskkonnaga, mis võib viia väljarändeni.

NOORTE MURED JA RAHULOLU ELUGA EESTIS

Inimestevaheliseks koostööks ja ühiskonna tõrgeteta toimimiseks on vaja usaldust selle institutsioonide vastu. Viimast nimetatakse kas poliitiliseks või institutsionaalseks usalduseks. Usaldust kujundavad oluliselt inimeste igapäevased kokkupuuted institutsioonidega suhtlemisel.

Usaldust kujundab nii üldine ühiskonna areng kui ka institutsioonide tõhusus ja usaldusväärsus. Realo (2023: 404) märgib, et ilma usalduseta on tänapäeva demokraatlike ühiskondade edukas toimimine raske, kui mitte võimatu.

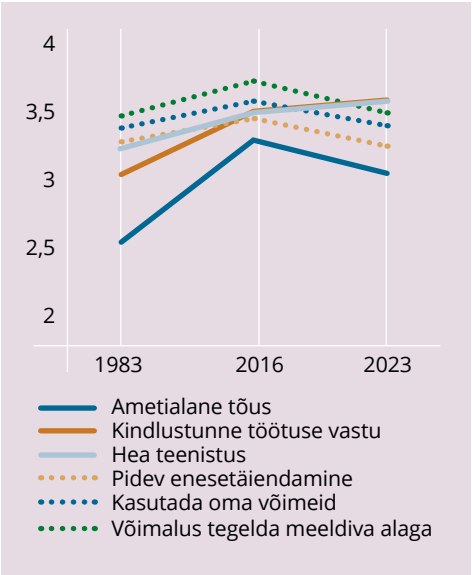

JOONIS 2. Noorte tööväärtused 1983 ... 2016 ... 2023, (1 – tähtsusetu ... 4 – väga tähtis); keskmised hinnangud.

Allikas: Põlvkonna Eluteed 1983; Koolinoor 2016; Koolinoor 2023

Kuigi usaldus institutsioonide vastu oli aja jooksul tõusnud, polnud 5 palli skaalal mõõdetud institutsioonide järjestuses pärast 2018. aasta küsitlust muutusi aset leidnud. Ka 2021. aastal oli enim usaldatud institutsiooniks Eestis elavate noorte seas politsei (3,66), millele järgnesid Euroopa Liit (3,33), kaitsevägi (3,52), ametiühingud (3,07), Eesti valitsus (2,93), Riigikogu (2,81), kirik (2,35) ja erakonnad (2,34). Lisaks mõõdeti 2021. aastal usaldust NATO (3,58), kohtute (3,45), kodanikuühiskonna organisatsioonide (3,19), kohaliku omavalitsuse (3,13) ja Eesti meedia (2,91) vastu. Eestikeelsed vastajad usaldasid kõrgemalt politseid, NATOt, kaitseväge, kohtuid ja kodanikuühiskonna organisatsioone ning venekeelsed Euroopa Liitu.

Need näitajad maalivad meile pildi eestikeelsete vastajate kõrgemast institutsionaalsest usaldusest riigi institutsioonide vastu. Venekeelsete eestimaalaste suhtumisest parema ülevaate saamiseks võrdleme nende hinnanguid institutsioonide

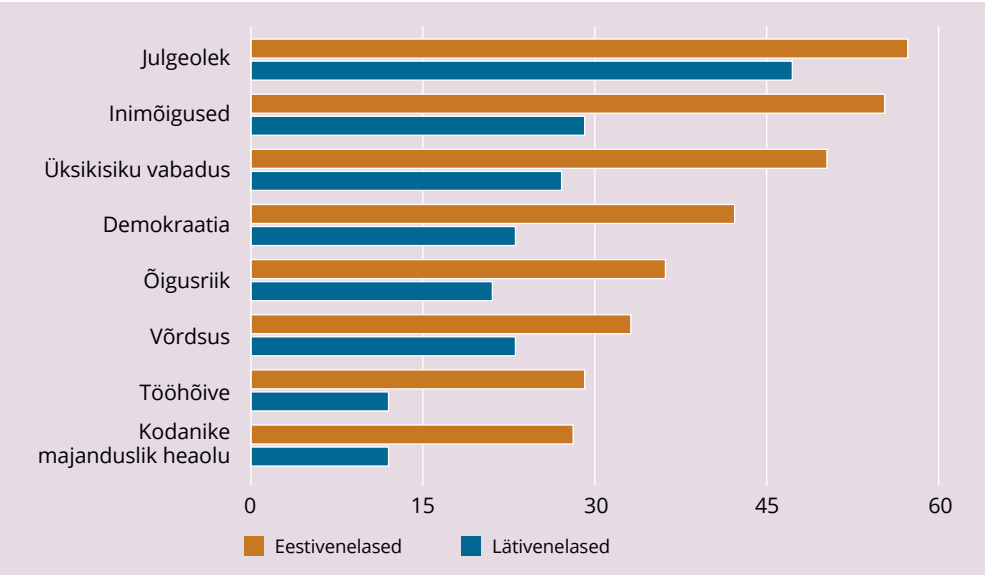

JOONIS 3. Venekeelsete eestimaalaste ja lätimaalaste toetus institutsioonide poliitilisele ja majanduslikule sooritusele, protsentides.

Allikas: Baltimaade noorsoouuring 2021

poliitilisele ja majanduslikule sooritusele venekeelsete lätimaalaste omadega.

Sellal kui eestikeelsete respondentide hinnangud olid nende venekeelsete kaasmaalaste omadest oodatult kõrgemad või nende vahel erinevusi polnud, rullus venekeelsete eestimaalaste ja venekeelsete lätimaalaste võrdluses hoopis süstemaatilisem pilt. Jooniselt 3 näeme, et noorte eestivenelaste hinnangud on kõrgemad kõigis poliitilise ja majandusliku soorituse aspektides. Mõlema riigi vähemuskeeles vastajad hindasid kõrgeimalt julgeolekut. Eestis elavatest venekeelsetest inimestest hindas tervelt 57 protsenti selle olukorda kas heaks või väga heaks ning venekeelsetest Läti vastajatest jagas sellist arvamust 47 protsenti. Kõige suuremad erinevused olid hinnangutes inimõiguste olukorrale – seda hindas vähem või rohkem heaks 55 protsenti Eestis elavatest venekeelsetest respondentidest, kuid Lätis oli sellisel arvamusel vaid 29 protsenti uuringus osalenutest. Suured käärid olid ka suhtumises üksikisiku vabadustesse, mida pidasid Eestis heaks pooled venekeelsetest noortest, kuid Lätis jagas sellist arvamust veidi üle neljandiku venekeelsetest vastajatest. Demokraatia olukorda oma maal hindas Eestis vähem või rohkem heaks peaaegu poole rohkem venekeelseid noori (43%) kui Lätis (23%).

Ka õigusriigi põhimõtete järgimist hindasid Eestis elavad venekeelsed noored oluliselt paremaks (36%) kui nende Lätis elavad eakaaslased (21%). Inimestevahelise võrdsusega oli venekeelsetest vastajatest rahul kolmandik eestimaalastest ja veidi alla neljandiku lätimaalastest. Madalaimad hinnangud puudutasid toimetulekuga seotud teemasid. Tööhõivet pidas rohkem või vähem heaks 29 protsenti Eesti ja 12 protsenti Läti venekeelsetest noortest. Inimeste majanduslikku heaolu hindas heaks 28 protsenti venekeelsetest eestimaalastest ja Lätis 12 protsenti venekeelsetest vastajatest. Seega võib öelda, et venekeelsetest vastajatest olid eestimaalased oma igapäevase eluga lätimaalastest oluliselt rohkem rahul.

Eestis oli kõigi vastajate jaoks üksmeelselt suurimaks mureks keskkonna

saastatus ja kliimamuutused, mille pärast valutas väiksemal või suuremal määral südant 86 protsenti noortest. Peaaegu samavõrra muretseti ühiskondliku ebaõigluse (85%), ülemaailmse pandeemia (82%), raskesti haigestumise (80%) ja tööta jäämise (78%) pärast. Muretseti ka korruptsiooni (76%) ning väljavaadete pärast langeda nii füüsilise vägivalla (69%) kui röövimise ohvriks (64%). Veidi vähem muretseti sisserändajate ja pagulaste liiga suure arvukuse pärast (59%) ja tunti hirmu terrorirünnaku ees (58%). Venekeelsete vastajate hirmud olid olulised suuremad kui eestikeelsetel respondentidel. Kui eesti keeles vastajad tundsid oma venekeelsetest vastajatest suuremat hirmu vaid ülemaailmse pandeemia ees, siis viimased tundsid esimestest suuremat hirmu kõigi ülalmainitud probleemide ees peale keskkonnasaaste ja kliimamuutuste, kus nendevahelised hinnangute erinevused ei olnud statistiliselt olulised.

Hofstede (Hofstede jt 2010) märgib, et igas kultuuris püütakse anda oma väärtusi järgmistele põlvkondadele edasi. Euroopa väärtusuuringust selgus, et ka arusaamadest omaduste tähtsusest, mille omandamist kodus tuleks lastes ergutada, ilmnesid Eestis erineva vastamise keele alusel mitmesugused huvitavad seaduspärasused hinnangutes. Kuigi sallivust ja lugupidamist teiste inimeste suhtes väärtustasid kõige kõrgemalt kõik vastajad, oli see oluliselt olulisem eestikeelsetele vastajatele (88%) kui venekeelsetele noortele (71%). Ka vastutustunde kultiveerimist pidasid eestikeelsed noored olulisemaks (85%) kui nende venekeelsed kaasmaalasted (57%). Seevastu ei ilmnenud Eesti noorte hinnangutes statistiliselt olulisi erinevusi otsusekindluse ja visaduse (54%), sõltumatuse (38%), kujutlusvõime (31%) ja lastes sõnakuulelikkuse (20%) juurutamise suhtes. Seevastu hindasid religioossuse edasiandmise vajalikkust eestikeelsetest noortest (3%) kõrgemalt venekeelsed vastajad (17%). 2023. aasta uuring kinnitas üldjoontes taolist kasvatusväärtuste hierarhia püsivust, vaid vastutustunde kultiveerimist kodus hinnati vastutustunde juurutamisest veelgi kõrgemalt.

KOKKUVÕTE

Noorte väärtusi ja identiteeti on kujundanud vajadus reageerida nende ees seisvatele väljakutsetele ja nendega hakkamasaamise väljavaated. Ühelt poolt suunavad noorte arengut ja üleminekut täiskasvanuellu kodus, koolis ja laiemalt kogu kultuurikeskkonnas domineerivad väärtused ning teiselt poolt reguleerivad sotsialiseerumisprotsessi ka ühiskonnas aset leidvad (sageli ootamatud) sündmused, julgustades noori nende ette kerkivatele probleemidele traditsioonilistele väärtustele toetudes vastu astuma või pannes neid äraproovitud lahenduste ebaõnnestumisel ka ühiskonnas enesestmõistetavaks peetud väärtustes kahtlema ja uusi lahendusviise otsima.

Pole üllatav, et selles artiklis välja toodud analüüsidest ilmnesid mitmed keeleruumidevahelised väärtuste erinevused, sest keeleruum on oluline kultuurikeskkond.

Balti riikide noorte geograafilist identiteeti kujundavad kokkupuuted erinevate kultuuriliste mõjudega. Nii Eestis kui Lätis oli riigikeeles vastajate seas rohkem end põhjaeurooplaseks pidajaid kui venekeelsete vastajate seas. Kui Lätis oli venekeelsete vastajate seas põlisrahvuse esindajatest oluliselt rohkem Ida-Euroopaga identifitseerujaid, siis Eestis selles plaanis olulisi erinevusi ei ilmnenud. Üheks põhjuseks võiks olla juba 1990. aastatel alanud eestikeelsete ja venekeelsete inimeste piirkondlike identiteetide lähenemine (Titma ja Rämmer 2006: 279–280).

Materiaalsete väärtuste tähtsustajaid oli kõige rohkem Venemaal ning kõige vähem Skandinaavia heaoluriikides Soomes ja Rootsis. Eesti jääb nende vahele ning kuigi eesti- ja venekeelsete vastajate hinnangute vahelised erinevused polnud suured, oli eestikeelsete vastajate seas postmaterialiste viimastest rohkem. Sellised tulemused kinnitavad kommunistliku

ülemvõimu all elamise mõju ühiskonna väärtussüsteemile.

Üleminekul täiskasvanuikka olid enim ihaldatud eesmärkideks iseseisvumine ja vastutuse võtmine ning edukas karjäär. Samuti peeti oluliseks tervislikku toitumist ja sportlikkust. Näib, et eneseväljenduslikud eesmärgid individuaalse arengu ja edukuse osas kaaluvad üles orienteerumise materiaalsetele hüvedele.

Eestikeelsed noored pidasid vastutuse võtmist, tervislikku toitumist ja kodanikuühiskonna tegevuses osalemist oma venekeelsetest kaasmaalastest olulisemaks, viimaste jaoks aga olid omakorda nii laste saamine kui ka abiellumine ja materiaalne heaolu tähtsamateks eesmärkideks, mille poole püüelda.

Töö leidmisel peeti kõige olulisemaks erialase hariduse olemasolu, mis oli väga oluline just eestikeelsete vastajate jaoks, kes paradoksaalsel kombel tõstsid esile ka tutvuste rolli. Venekeelsed noored omakorda leidsid, et õigesse erakonda kuulumine avab neile tööandjate uksed. Seega võib konstateerida sotsiaalse kapitali olulisust töö saamisel.

Kui nõukogudejärgse aja algusesse jäänud majanduskriisi ajal tõusis järsult instrumentaalsete tööväärtuste tähtsus, siis olude stabiliseerudes ja elatustaseme tõustes suurenes ka eneseväljenduslike väärtuste tähtsus. 2023. aastal valdavalt vene noorte seas tehtud küsitluses ei ilmnenud varasemast madalamalt hinnatud eneseväljenduslike tööväärtuste seas olulisi kultuurilisi erinevusi, kuid hinnangutest instrumentaalsetele väärtustele koorus välja venekeelsete vastajate, kes väärtustasid eestikeelsetest respondentidest kõrgemalt sissetulekuid ja töökoha kindlust, suurem orienteeritus materiaalsele turvatundele. Viimased omakorda tähtsustasid kõrgemalt töö juures avanevaid ametialase karjääri võimalusi.

Enim usaldatud institutsioonid olid politsei, NATO, Euroopa Liit ja kaitsevägi ning madalaimalt hinnati erakondi. Kui usaldus Euroopa Liidu vastu oli kõrgem venekeelsete vastajate seas, usaldasid eestikeelsed noored rohkem politseid, NATOt, kaitseväge ja kodanikuühiskonna organisatsioone. Kuigi eestikeelsete uuritute hinnangud erinevate institutsioonide poliitilisele ja majanduslikule sooritusele ei erinenud nende venekeelsete kaasmaalaste omadest või olid neist kõrgemad, olid meil elavate venekeelsete noorte hinnangud oluliselt kõrgemad kui venekeelsete lätimaalaste omad. See võimaldab öelda, et Eestis elavad venekeelsed noored tunnetasid end venekeelsetest lätimaalastest paremini ühiskonda integreeritutena.

Eesti noorte jaoks olid suurimad tulevikuga seotud mured keskkonna saastatus ja kliimamuutused ning ühiskondlik ebaõiglus, ülemaailmne pandeemia ja hirm raskesti haigestuda. Venekeelsed noored kartsid eestikeelsetest vastajatest rohkem kõike peale ülemaailmse pandeemia.

Kasvatusväärtustest, mille omandamist kodus tuleks lastes ergutada, peeti kõige olulisemaks sallivust ja lugupidamist ning vastutustunnet, mida ka eestikeelsed vastajad venekeelsetest noortest olulisemaks pidasid. Viimased omakorda tähtsustasid kõrgemalt religioossuse juurutamist.

Kuna eestikeelsete noorte turvatunne on tugevam, siis tähtsustavad nad ka eneseväljenduslikke väärtusi venekeelsetest noortest kõrgemalt. Viimaste võimalusi ühiskonnas avanevaid võimalusi ära kasutada piirab suuresti ebapiisav eesti keele oskus.

KASUTATUD ALLIKAD

AUGOUSTINOS, M., WALKER, I., DONAGHUE, N. (2014). Social cognition: an integrated introduction. London: Sage.

BASÁÑEZ, M. (2016). A world of three cultures: honor, achievement and joy. New York: Oxford University Press.

ESTER, P., BRAUN, M., VINKEN, H. (2006). Eroding Work Values? Ester, P., Braun, M., Mohler, P. (eds.). Globalization, Value Change, Generations. Leiden, Boston: Brill, 89–113.

HELEND-AAVIKU, K. (2016). Kuidas elad, vaba ja vastuoluline Y-põlvkond? – Õhtuleht, 27. veebruar. – https://www.ohtuleht.ee/elu/720054/kuidas-elad-vaba-ja-vastuoluline-y-polvkond

HOFSTEDE, G., HOFSTEDE, G. J., MINKOV, M. (2010). Cultures and organizations: software of the mind: intercultural cooperation and its importance for survival. New York: McGraw-Hill.

HOWE, N., STRAUSS, W. (2000). Millennials rising: the next great generation. New York: Vintage Books.

INGLEHART, R. F. (2006). East European Value Systems in global perspective. Klingemann, H.-D., Fuchs, D., Zielonka, J. (eds.). Democracy and Political Culture in Eastern Europe. Routhledge: Taylor and Francis, 67–84.

INGLEHART R. F. (2018). Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World. Cambridge, UK; New York, NY: Cambridge University Press.

HOWARTH, C. (2011). Representations, Identity, and Resistance in Communication. Hook, D., Franks, B., Bauer, M. W. (eds.). The Social Psychology of Communication. New York: Palgrave Macmillan, 153–168.

KAPRĀNS, M., RÄMMER, A., KÜLM, M. L., LABANAUSKAS, L., RASNACA, L. (2022). Youth Study Baltic Countries 2021. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung. – https://library.fes.de/pdf-files/id/19168-20220509.pdf

LAMESOO, K., ADER, A. (2017). Muutunud õpikäsituse rakendamise ja selleks erinevate valikute pakkumise seire korraldamine, sh gümnaasiumis valikkursuste rakendamise osas. Projekti raport. Tartu Ülikool: Haridusuuenduskeskus.

MARKOVÁ, I. (2007). Social Identities and Social Representations: How Are They Related? Moloney, G., Walker, I. (eds.). Social representations and identity: content, process, and power. New York; Basingstoke: Palgrave Macmillan, 215–236.

MELESK, K., MASSO, M. (2020). Hõive ja toimetulek. Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2020. Tallinn: SA Poliitikauuringute Keskus Praxis jt, 4–12. – https://www.kul.ee/media/3240/download

MILLER, A., LISTHAUG, O. (1999). Political Performance and Institutional Trust, Norris, P. (ed.). Critical Citizens: Global Support for Democratic Government. New York: Oxford University Press, 204–216.

REALO, A. (2013). Väärtused. Heidmets, M. (toim). Eesti Inimarengu Aruanne 2012/2013. Eesti maailmas. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 43–53.

REZSOHAZY, R. (2001). Values, Sociology of. Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.). International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Oxford: Elsevier, 16153–16158.

RÄMMER, A. (2009). Eesti koolinoorte väärtused. Sutrop, M., Valk, P., Velbaum, K. (toim). Väärtused ja väärtuskasvatus valikud ja võimalused 21. sajandi Eesti ja Soome koolis. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, 83–117.

RÄMMER, A. (2017). Sotsiaalse tunnetuse muutused Eesti siirdeühiskonna kontekstis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. – https://dspace.ut.ee/handle/10062/58658

RÄMMER, A. (2018). Eestlaste väärtustes peegelduvad ajaloolised muutused. – Postimees, 22. veebruar. – https://arvamus.postimees.ee/4416151/andu-rammer-eestlaste-vaartustes-peegelduvad-ajaloolised-muutused

RÄMMER, A. (2019). Väärtustest ja neid kujundavatest teguritest. Akadeemia, 365 (8), 1347–1381. – https://www.researchgate.net/profile/Andu-Rammer/publication/337000243_Vaartustest_ja_neid_kujundavatest_teguritest/links/5de8e01e299bf10bc3406a41/Vaeaertustest-ja-neid-kujundavatest-teguritest.pdf

RÄMMER, A. (2023). Eesti- ja venekeelsete noorte väärtushinnangud. M. Ainsaar (toim.). Muutuv ja mitmekesine Eesti Euroopa Sotsiaaluuringus. Tartu Ülikool: Ühiskonnateaduste instituut. – https://uhiskond.ut.ee/et/sisu/eesti-ja-venekeelsete-noorte-vaartushinnangud

RÄMMER, A., MURAKAS, R., TOOMISTU, T. (2023). Noorte väärtused peegelduvad nende rändekäitumises. Riigikogu Toimetised, 46, 113–120.

RÄMMER, A., TITMA, M. (2002). Tööorientatsioonide teisenemist mõjutavad tegurid. Titma, M. (toim.), 30- ja 50-aastaste põlvkonnad uue aastatuhande künnisel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 209–252.

SAARNIIT, J. (2000). Väärtusteadvus ja selle muutused. Eesti Noorsooraport: Eesti noorsoopoliitika ülevaade. Tallinn: EV Haridusministeerium, 217–225.

SMITH, P. B., SCHWARTZ, S. H. (1997). Values. Berry, J. W, Kagitcibasi, C., Segall, M. H. (eds.). Handbook of Cross-Cultural Psychology. Volume 3: Social Behavior and Applications. London: Allyn and Bacon, 77–118.

TAJFEL, H. (1981). Human groups and social categories: Studies in social psychology. Cambridge: Cambridge University Press.

TITMA, M., RÄMMER, A. (2006). Estonia: Changing value patterns in a divided society. Klingemann, H.-D., Fuchs, D., Zielonka, J. (eds)., Democracy and Political Culture in Eastern Europe. London: Routledge, 277–307.

TÄHT, K., RÄMMER, A., SEPPO, I., KIVI, L., KONSTABEL, K. (2023). Edukus – oma võimete realiseerimine kui osa vaimsest heaolust. Sisask, M., Konstabel, K., Pärna, K., Kutsar D., Tiidenberg, K., Sooväli-Sepping, H. (toim). Eesti inimarengu aruanne 2023: Vaimne tervis ja heaolu. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 60–71.